

На скупу су у позитивном смислу била запажена саопштења аутора који припадају групи млађих историчара (др Слободан Бранковић, Историјско значење устанка у ваљевском крају; мр Драган Алексић, Стање партизанских јединица почетком 1942. године; мр Момчило Исић, Основно школство у ваљевском крају 1941–1942. године).

Поред радова предвиђених програмом остављен је простор за дискусије које су биле претежно допунског карактера осим дискусије „Стратегијска искуства 1941/42 из НОБ-а у Србији” (Радивоје Јовановић Брадоња) која је имала примесе полемичког.

Зборник радова са научног скупа појавиће се до краја године у издању Народног музеја Ваљево и биће од велике користи, како за нашу савремену историографију, тако и за научне раднике заинтересоване за даља истраживања из ове области.

Мирослав Перишић

ПУТЕВИМА ВАЉЕВСКОГ НОП ОДРЕДА

Прослава 45. годишњице формирања Ваљевског НОП одреда у 1986. години обележена је разноврсним, пригодним свечаностима и манифестацијама у организацији друштвено-политичких организација, Скупштине општине Ваљево и већег броја радних организација са подручја општине. Практично, цела 1986. година била је посвећена прослави овог јубилеја, па је због тога на иницијативу Општинске конференције ССРН и Општинског одбора СУБНОР-а Ваљево, предложено именовање Одбора за прославу, који би планирао и координирао све активности везане за јубиларну прославу дана формирања Ваљевског НОП одреда. Одбор је именован почетком 1986. године, а за председника је изабран Душан Михајловић, тада председник Извршног савета СО Ваљево.

У програму Одбора за прославу предвиђено је да се организује и изведе марш „Путевима ваљевског НОП одреда”, што је несумњиво била једна од најзначајнијих манифестација у обележавању овог јубилеја. Организовању марша пришло се веома савесно и одговорно, како би у потпуности оправдао сврху организовања, неговање револуционарних традиција НОБ.

Марш је изведен од 18. до 21. јуна 1986. године. На Тргу маршала Тита у Ваљеву, у свечаној атмосфери уз присуство грађана Ваљева и околине, одржана је 21. јуна централна прослава дана ВНОПО када је извршена смотра преживелих бораца Ваљевског НОП одреда и учесника марша. Том приликом говорио је Петар Грачанин, генералпуковник и народни херој.

Овај марш по својој масовности, организованости и дисциплини, заслужује да се о њему, као једном од видова неговања револуционарних традиција НОБ, посебно говори и пише, јер је изузетно примљен од омладине, бораца и грађана, посебно од учесника марша. На завршним свечаностима 21. јуна 1986. године омладина је предложила да се ова манифестација одржава сваке године, како би се што свечаније обележио дан Ваљевског НОП одреда. Предлог је једногласно прихваћен.

Циљ марша је да се учесници што непосредније упознају са историјским збивањима на овом подручју, где је дејствовао Ваљевски НОП одред 1941–42. године, као и његовом доприносу у устанку и борби народа Србије против фашистичких окупатора и домаћих издајника.

Учесници марша били су: борци НОР-а међу којима су и преживели борци Ваљевског НОП одреда, затим омладинци Колубаре, Подгорине, Рађевине, Азбуковице, Тамнаве и збратимљених општина са Ваљевом и то: припадници: Гарнизона ЈНА из Ваљева, бригаде ТО „Драгојло Дудић”, Општинског штаба територијалне одбране Ваљево, Заједничког СУП-а, извиђачи, истраживачи и припадници других друштвених организација. Они су на траси марша реализовали одређени програм политичких, образовних, културно-уметничких и спортских активности.

Формирање чета обављено је 18. јуна у поподневним часовима, чиме је симболично обележено формирање првих оружаних јединица Ваљевског НОП одреда. Уз пригодан културно-уметнички програм и учешће грађана постројеним четама, говорили су борци Ваљевског НОП одреда и то: Колубарској у Лајковцу Радомир Вићен-

тијевић, Подгорској у Каменици Радмила Јовановић, Азбуковачко-рађевској у Пецкој. Александар Јевтић, један од учесника седмојулских догађаја у Белој Цркви. Свака чета имала је у свом саставу по четири вода, а при штабу Одредa формирани су водови: извиђачки, техничке службе, санитарски, интендантски и вод везе, као и културна екипа Одредa.

Организацијски састав руководства изгледао је овако: на челу вода су водник и политички делегат, на челу чете командир и комесар чете, на челу Одредa командант, заменик команданта, политички комесар и заменик, начелник штаба Одредa, секретар актива СКОЈ-а, помоћник команданта за безбедност. Старешине су почев од вода па до команданта Одредa имале на левом рукаву блузе посебна обележја, онаква каква су се носила 1941. године, ословљавали су се са „друже“, а поздрављали су стиснутом песницом на слепоочници и паролом „Смрт фашизму – слобода народу!“

Штаб Одредa именово је, као и остали руководећи кадар Одбор за прославу, на једној од ранијих седница, тако да су имали довољно времена да се до почетка марша обуче и саживе са улогом коју су имали.

Командант Одредa био је Сретен Читаковић, првоборац и један од организатора устанка у овом крају 1941. године, заменик команданта Душан Михајловић, председник СО Ваљева, начелник штаба Милан Јанковић, секретар СИЗ-а друштвених делатности, комесар Одредa Десимир Максимовић, секретар инвалидско-пензијског СИЗ-а.

Руководство чете су сачињавали: командир Колубарске Слободан Ивановић, комесар Јездимир Јанковић; Подгорске Милоје Јовановић, командир а комесар Милета Бошковић; командир Азбуковачко-рађевске Славко Павловић, а комесар Станко Јешић и командир Тамнавске Предраг Павловић, а комесар Радивоје – Пућа Весић.

Како су 1941. године на овом терену, при Одреду, били и инструктори ПК ПКЈ, то је ова дужност у овим приликама поверена Ђуки Љиљку, Илији Шолаји и Јордану Радовановићу.

Траса марша утврђена је према плану маршруте, детаљно снимљена и програмирана сатницом, одморима и застајањима на траси, преноћиштима и осталим културним и политичким активностима.

Чете су 19. јуна 1986. године, у раним јутарњим часовима, превезене аутобусима од места формирања до Бујачића, места где је формирана прва оружана формација Ваљевског НОП одредa, Колубарска партизанска чета. Овде су постројене, па је испред Одредa рапорт команданту предао начелник штаба. Затим је о оружаном устанку и Револуцији, као и месту где се сада налазе постројене јединице марша, говорио Сретен Читаковић, командант Одредa. У име друштвено-политичких организација и Скупштине општине Ваљево, учеснике је поздравио и пожелео им сретан пут, председник Општинског одбора СУБНОР-а Ваљево.

Затим се приступило садњи зимзелене саднице и постављању спомен-обележја, специјално припремљеног за ову прилику. По програму Одбора за прославу, у свим местима где су формиране чете, а затим и на траси марша, где се ноћивало и одмарало, поставиће се спомен-обележја у виду специјално уређеног белега и посадити саднице четинара, што је и урађено.

У маршеву колону сврстало се 270 учесника, који су кренули тачно у шест часова. Били су ту очеви и деца, синови и кћери, другови и другарице из школе, радници, војници, земљорадници. Борци НОР-а припадници Ваљевског НОП одредa, који су овуда у борбама 1941. године више пута пролазили такође су се нашли у маршевском поретку. Песма и музика заорила се колоном.

Траса марша водила је од Бујачића преко Драчића, Бранговића, Ћелија, Дреновачког кика, Радановаца, Доњег и Горњег Таора, Брезовице, Поћуте, Попара, на Споменик борцима револуције до Трга маршала Тита у Ваљеву. За време од 19–21 јуна 1986. године пређен је пут од преко 100 км. у којем је коришћен превоз железницом од Ћелија до Дреновачког кика и превоз аутобусом од Поћуте до Попара. Остале деонице пређене су пешке, под пуном опремом.

Првог дана марша учесници су посетили у Радановцима спомен обележје Жикици Јовановићу Шпанцу, који је овде погинуо 1942. године. Успомене на хероја и организатора устанка у овом крају евоцирао је Љуба Недељковић, саборац и учесник борбе у којој је погинуо „Шпанац“. Том приликом, учесницима марша показано

је место где је погинуо и где је сахрањен „Шпанац”. Учесници су положили цвеће на спомен-обележје и даље кренули за Доњи Таор, где су пристигли предвече, одморили се и извели културно-уметнички програм за мештане и учеснике марша. Овде је Народноослободилачки одбор, који је формиран за ову прилику, обезбедио смештај у сеоским домаћинствима, а весеље је трајало до дугу у ноћ.

Сутрадан, 20. јуна марш је настављен преко Мравињаца и Брезовице до Поћуте. Нарочито је била тешка деоница од Таора до Мравињаца, са великим успоном, коју су учесници марша добро поднели и савладали. Застали су на Мравињцима код спомен-обележја Сави Јовановићу Сирогојну, народном хероју, који је овде погинуо 1944. године као борац славне Друге пролетерске бригаде. Положени су букети пољског цвећа, одата пошта минутом ћутања, а о хероју је говорио његов ратни друг и саборац Драгољуб Васић Фаса. Веома импозантан приказ изазвао је долазак ваљевских занатлија, са једним окићеним камионом и музиком, у посету учесницима марша. Дошло је око 20 занатлија. Они су том приликом предали поклоне учесницима.

Колона учесника наставила је даље пут према Пољима, засеоку у Брезовици и ту направила краћи застој, а учесницима марша говорио је Сретен Читаковић о борби и славној погибији Милоја Спасојевића и Миливоја Бјелице, бораца новоформираног Ваљевског НОП Одрода „Жикица Јовановић Шпанац”, који су овде у неравноправној борби са домаћим издајницима, пали за слободу своје земље и свог народа, у јесен 1942. године.

На путу према Поћути, кроз повленске масиве, учеснике марша задесило је невреме, праћено кишом и олујом. Покисли „до голе коже” приспели су пред вече у Поћуту, али радосни што су и то доживели, јер како кажу: „Партизани нису ратовали само по лепом времену, већ су доживели низ незгода Игмански марш, хладноће и слично. Зашто и ми да нешто од тога не доживимо”? У Поћути су прихваћени од интендантуре, која је брзо припремила топао чај, а санитарски вод бринуо је се о превентиви да се неко од учесника не прехлади.

У Поћути је организовано народно весеље. Као и у другим местима и овде је Народноослободилачки одбор припремио смештај учесника. У овом месту септембра 1941. године изабран је Народноослободилачки одбор. О раду нове народне власти створене у револуцији учесницима и мештанима говорио је Милијан Мића Јеремич, борац Ваљевског НОП одрода и први секретар Среског Народноослободилачког одбора у Крупњу.

Сутрадан, учесници су аутобусом пребачени до Попара, а одатле наставили маршовање до Споменика револуције, где им је о лику Стевана Филиповића и његовој херојској смрти говорио Миливоје Јанковић, друштвено-политички радник из Ваљева, да би затим учесници марша кренули кроз град и стигли на Трг Маршала Тита, постројили се и учествовали у завршним свечаностима прославе дана ВНОПО-а.

Учесници марша на траси марширања имали су и одређене програме партијског и скојевског рада, политичке и образовне наставе, као и културно-уметнички програм за учеснике и мештане у местима где су учесници марша коначили. Програм је у целини остварен.

За све време марша штампан је „Партизан” – информативни билтен који је излазио и 1941. године у Поћути, у Ваљевском одреду. Осим извештавања о стању у Одреду доносио је прилоге из НОБ, са фотографијама из рата и са марша.

Учешће у маршу узели су и чланови Аеро клуба „Крушик” из Ваљева, који су извели падобранске скокове у Поћути, а за време извођења марша, осматрали и откривали колону, у склопу сопствених вежби и обавештавали јавност о покрету Одрода.

„Дунав-филм” је снимео краткометражни филм о маршу, чиме је овековечио ову манифестацију и као докуменат за младе нараштаје сачувао од заборава.

Следеће године организатор прославе била је општина Крупањ, а место прославе Бела Црква. Иницијатори организовања марша и ове године су били Општинска конференција ССРН и Општински одбор СУБНОР-а Ваљево. Марш је организован у знаку јубилеја – 50. година од доласка друга Тита на чело СКЈ, 40. година постојања СУБНОР Југославије и 100-годишњице рођења Драгојла Дудића. Учесници су били сви субјекти који су и први пут учествовали. Са већ стеченим искуством организовање овог марша обављено је далеко лакше и брже. Претходно је сведен број

на 200 учесника, а затим и критеријуми, пре свега, да учесници буду здрави и снажни, да могу поднети напоре пешачења.

Командант одреда био је Љубомир Дрпић, председник Општинске конференције ССРН, заменик команданта Милета Бошковић, председник Општинског већа Савеза синдиката, оба из Ваљева, затим комесар Одред Радован – Бели Марковић, секретар Општинског комитета СКС Лајковац.

Чете су формиране 24. јуна 1987. године у поподневним часовима између 17–19 часова и то: Колубарска у Драчићу, са командиром Љубомиром Јевтићем и комесаром Слободаном Продановићем. Учесницима марша и мештанима на свечаности говорио је Радомир Вићентијевић, борац Ваљевског НОП Одред; Подгорска чета формирана је у Коцељеви са командиром Милојем Јовановићем и комесаром Миланом Гавриловићем, а том приликом учесницима је пригодан говор одржао председник Општинског одбора СУБНОР-а Живко Божић. Тамнавска чета формирана је у Бањанима са руководством – командир Слободан Ивановић и комесар Слободан Миливојевић. Учесницима и мештанима на скупу приликом формирања чете говорио је о ратним приликама и борби тамнавских партизана, борац Ваљевског НОП одреда Богољуб Боца Танасијевић. Азбуковачко-рађевска чета формирана је у селу Савковић, уз весеље и логорске ватре, којима је присуствовао већи број мештана и учесници марша. За командира ове чете именован је Туфегчић Радован, а за комесара Лазаревић Радивоје, председник омладине Региона. Учесницима је говорио Александар Јевтић, борац Ваљевског НОП Одред и један од учесника седмојулских догађаја у Белој Цркви.

Осим чета формиране су и приштапске јединице – водови: извиђачки, санитарски, интендантски вод везе, технички и вод за културно-забавни живот.

Карактеристика овог марша је осетан број учесника, организатора и руководиоца претходног марша, тако да је стечено искуство олакшало многе послове и било драгоцено за организовање овог марша.

Утврђена маршрута од стране организатора више пута је обиђена и изучена, па је и програм са сатницом подешен према терену и одређена су места одмора, историјских часова, преноћишта и културно-забавног живота. Пред учеснике постављен је захтев да морају бити физички спремни за напор при пешачењу и ношењу одређене обавезне опреме. У односу на претходни марш овог пута траса је знатно скраћена (око 50 км) да би било више времена за остале активности учесника марша.

Овде у Балиновићу, код куће народног хероја Живана Ђурђевића, при свечаности формирања Одред, били су присутни председник Општинског комитета СКС Селимир Максимовић, затим син народног хероја Живана Ђурђевића Марко – Мића Ђурђевић, као и Рада Китановић-Шеварлић, синовица Милана Китановића, ратног секретара и члана Окружног комитета КПЈ, који је овде убијен 22. маја 1943. године.

Овако оспособљена колона учесника пребачена је у Балиновић, код куће народног хероја Живана Ђурђевића и ту је 25. јуна 1987. године у 7 часова формиран Одред. То је дан када је 1941. године донета одлука о формирању Ваљевског НОП Одред. Учесници марша пребачени су аутобусима од места формирања чета. После говора Сретена Читаковића и поздравне речи председника СУБНОР-а Ваљева, као и примљеног рапорта од начелника штаба, командант одреда командовао је покрет колоне, која је кренула на марш тачно у 8 часова.

Траса је водила преко села Мајиновића – Бобове – Става – Лопатња – Осечине – Комирића до Беле Цркве. Колона је уз пут застала у Мајиновићу код куће Радомира Ђирића, ковача, где је 1941. године била прва партизанска радионица бомби, а учесницима о овој радионици говорио је Александар Јевтић, борац Ваљевског НОП Одред. Затим је застала у засеоку Мацаревића, у селу Бобови, где је на гроб Православа Радишића положено цвеће, а о палом борцу – митраљесцу Ваљевског НОП Одред, говорили су ратни комесар генерал Богосав Митровић Шумар и комесар Вјекослав Споја. Свечаности је присуствовала родбина Православа Радишића, брат Драган са супругом и сином. Генерал Шумар је целим путем пратио марш све до Беле Цркве и веома високо оценио ову форму неговања револуционарних традиција НОР и обележавања историјских места и личности из борбе, организатора устанка и бораца ВНОПО-а.

На Ставама је одржана Партизанска олимпијада, такмичење између чета и изведен богат културно-уметнички програм, а учесницима марша и мештанима говорио је Милован Илинчић, професор из Ваљева, док је Партизанску олимпијаду отворио командант Одрета Дрпић Љубомир. Даље, са Става, учесници су сутрадан пребачени возилима до Лопатња, па су наставили пут према Осечини у коју су стигли нешто пре поднева. Овде је учесницима марша приређен свечан дочек на којем су били присутни сви руководећи људи из општине Осечина, на челу са председником општине и председником општинског комитета СКС. Историјски час одржао је мр Милан Трипковић, професор из Ваљева, који је говорио о ратним збивањима на овој територији, борбама ваљевских партизана и жртвама које је народ подносио, пркосећи злочинцима немачке казнене експедиције.

Из Осечине учесници марша наставили су маршруту до Комирића где су стигли пред вече и где су коначили у ноћи између 26. и 27. јуна у сеоским домаћинствима, распоређени по распореду народноослободилачког одбора, формираног за ову прилику. После вечере приређене за учеснике марша и госте, одржан је историјски час испред споменика народног хероја Пере Јовановића Комирићанца. О ликовима Пере и Жиће Марковића, првоборца овог краја, говорио је њихов ратни друг и командир Богосав Митровић Шумар, а затим је одржан културно-уметнички програм, на којем је посебно запажен наступ Радисава Срећковића, првоборца Ваљевског НОП одрета, који је рецитовао своју песму „Бој на Завлаци“, испевану 1941. године, која је објављена, у слободном Ужицу 1941. године, у листу „Борба“.

Сутрадан ујутру колона учесника марша кренула је у Белу Цркву, и тамо стигла нешто пре 10 часова. Постројени испред историјске липе, где су 1941. године одјекнули пуцњи Жикице Јовановића Шпанца, који су огласили устанак народа Србије, пред преживелим борцима Ваљевског НОП одрета, окупљеним за ову прилику, учесници марша били су озарена лица, јер су извршили још један задатак, организовано, свесно и дисциплиновано. Рапорт председнику општине Крупањ, предао је командант Одрета Љубомир Дрпић, а затим је све присутне топлим и пригодним говором поздравио председник општине Крупањ.

После завршене смотре, настављено је народно весеље. Учесници су по завршетку марша, пребачени аутобусима до својих места, пуни пријатних доживљаја и успомена и чврсто решени да учествују и у следећем маршу.

Овај, као и претходни марш, показали су да је заинтересованост код омладине за ову врсту неговања револуционарних традиција веома велика. Исто тако приступ организовању марша и његовом извођењу је веома одговоран, што нам показује и састав руководства марша, јер су у њему узели учешћа најодговорнији кадрови општине и са свом озбиљношћу и дисциплиновано реализовали га у целини без неких последица или дисциплинских прекршаја. Другарство и одговорност били су на висини. Лист „Партизан“ је уз многе напоре и обавезе увек штампан на време. Због њега уредници заслужују посебну похвалу у оба марша. Даље, храна поред тога што је била на време, према предвиђеном програму, била је и квалитетна, што је резултат схваћене обавезе и извршења дужности интендантског вода.

Сатница марша остваривана је скоро у минут, што доказује да су припреме обављене савесно и озбиљно.

Програм културно-забавног живота, одржавање приредби и ведре атмосфера на маршу, посебно су задовољили како учеснике, тако и мештане, где су ови програми извођени. Општи утисак је да је све веома добро урађено.

Због свега тога, ова врста неговања борбених и патриотских традиција НОБ, оцењена је као успешна и прихваћена као стална обавеза омладине Ваљева.

Лазар Нинковић